

การเมืองในแบบเรียน

Politics in Thai Textbooks

นฤมล นิ่มนวล (Narumon Nimnuan)*

ดร. ประจักษ์ ก้องกีรติ (Dr. Prajak Kongkirati)** ดร. อรรถสิทธิ์ พานแก้ว (Dr. Attasit Pankaew)***

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยนี้มุ่งศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในการศึกษาในระบบของไทย และศึกษาความพยายามของรัฐในการกล่อมเกลாத่างการเมืองเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและพลเมืองผ่านเนื้อหาในแบบเรียนแต่ละยุคสมัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแบบเรียนในฐานะเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลாத่างการเมืองของรัฐ โดยศึกษาเนื้อหาของหนังสือเรียนรายวิชาบังคับในวิชาภาษาไทยและสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2551 และนำมาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดการครองอำนาจนำของกรัมซี ซึ่งผลการศึกษาพบว่า นักวิชาการศึกษาในระบบราชการเป็นผู้มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของหลักสูตรและแบบเรียนของไทยในแต่ละยุคสมัย และรัฐมีความพยายามในการกล่อมเกลาท่างการเมืองผ่านเนื้อหาในแบบเรียน โดยเนื้อหาดังกล่าวมีลักษณะอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและพลเมืองในรูปแบบที่สอดคล้องกับระบอบการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัย ขณะเดียวกันยังมีลักษณะตอบสนองแนวคิดของกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับแวดวงการศึกษาในการนำเสนอแนวคิดในลักษณะอนุรักษนิยม เน้นบทบาทหน้าที่ของรัฐในการจัดการสังคมและการเมือง แบบเรียนจึงถือเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลาท่างการเมืองของรัฐ

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate influencing factors on the content written in textbooks used in high schools. This study also focuses on power relations sent from Thailand's governments to their citizens in textbooks. To do this, the researcher examined textbooks used in Thai and Social Studies classes in 1960-2008. Gramsci's notion of Hegemony was borrowed to analyze data. The gathered data revealed that educators who wrote textbooks and curriculum developers influenced the content selection of those textbooks. Moreover, the content in those textbooks clarified the power relations between governments and citizens according to each government's political regime. Textbooks, therefore, were one of the governments' tools which shape people's attitudes towards political socialization.

คำสำคัญ: การกล่อมเกลาท่างการเมือง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แบบเรียน

Keywords: Political Socialization, Power Relation, Textbooks

*นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

***ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทนำ

การสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นแก่สังคมในระยะยาวนั้นไม่สามารถกระทำการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้มีอำนาจเท่านั้น แต่ต้องมีกระบวนการกล่อมเกลாதทัศนคติ นิสัยใจคอของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองให้มีความเห็นหรือลักษณะนิสัยที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย การศึกษาจึงเป็นกลไกสำคัญในการสร้างรากฐานความมั่นคงให้แก่รัฐ ประเทศไทยได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษา โดยกำหนดให้ทุกโรงเรียนทั่วประเทศใช้หลักสูตรการเรียนการสอนเดียวกันทั้งหมด และหนังสือเรียนถือเป็นสื่อหลักในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน แม้ปัจจุบันรัฐจะเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนมีส่วนร่วมในการผลิตหนังสือเรียนเพื่อใช้ในโรงเรียน แต่เนื้อหาในแบบเรียนดังกล่าวจะต้องผ่านการตรวจสอบและได้รับอนุญาตจากหน่วยงานกลางของรัฐ คือ กระทรวงศึกษาธิการ การศึกษาวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของแบบเรียนในการศึกษาในระบบของไทย ระดับมัธยมศึกษา ซึ่งนักเรียนอยู่ในช่วงวัยที่เริ่มเรียนรู้และมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ (E. Dawson et al., 1977) อีกทั้งเนื้อหาแบบเรียนในช่วงนี้มีความเข้มข้นและชัดเจนในเรื่องการเมืองมากกว่าระดับประถมศึกษา มุ่งศึกษาความรู้ที่ถ่ายทอดผ่านกระบวนการคัดเลือกความรู้แบบเป็นทางการตลอดระยะเวลาที่เยาวชนอยู่ในสถาบันการศึกษาในระบบนั้นเป็นความรู้ของคนกลุ่มใด มีลักษณะแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบใด เพื่อให้เกิดความเข้าใจและนำไปประยุกต์ใช้เตรียมความพร้อมในการพัฒนาประชาธิปไตยอันเกิดจากการปลูกฝังทัศนคติค่านิยมทางการเมืองให้แก่เยาวชนผู้เป็นรากฐานการพัฒนาประเทศในอนาคตต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลกำหนดเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย
2. เพื่อแสดงให้เห็นความพยายามกล่อมเกลாதทางการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียนเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน และแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแบบเรียนในฐานะกลไกชนิดหนึ่งในกระบวนการกล่อมเกลாதทางการเมืองของรัฐ

วิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพและนำเสนอในรูปแบบการพรรณนา จากการตีความข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) และนำมาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของกรีมซี (Gramsci) (Hoare, Smith, 1992) โดยอาศัยการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ด้วยกลไกการครองอำนาจนำ (Hegemony) เพื่อสร้างความยินยอม (Consent) โดยที่ประชาชนไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองถูกบังคับกดขี่ และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมให้เกิดขึ้นในพื้นที่ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ โครงสร้างส่วนบน (Superstructure) และเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์ในเชิงอุดมการณ์และความคิดความเชื่อ รวมไปถึงการทำหน้าที่ของคณะกรรมการหรือผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบการผลิตหรือให้ความเห็นชอบอนุมัติเนื้อหาในแบบเรียนที่อนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนครอบคลุมทั่วประเทศ ซึ่งทำหน้าที่เป็นปัญญาชน (Intellectual) ผู้ถ่ายทอดแนวความคิดจากนโยบายของรัฐลงไปแบบเรียน เพื่อนำเสนอเป็นบทเรียนเข้าสู่กระบวนการกล่อมเกลாதทางการเมืองให้แก่เด็กเรียนต่อไป

โดยเลือกศึกษาหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยและสังคมศึกษาหมวดวิชาหน้าที่พลเมืองและประวัติศาสตร์ในรายวิชาบังคับ ระดับมัธยมศึกษา 1-6 ที่จัดทำโดยกระทรวงศึกษาธิการและหนังสือเรียนบางเล่มที่จัดทำโดยสำนักพิมพ์เอกชนที่ผ่านการตรวจประเมินคุณภาพทางวิชาการและได้รับใบอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนในสถานศึกษาจากกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่หลักสูตรปี พ.ศ. 2503- 2551 ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของเนื้อหาที่มีการปรับปรุง

เปลี่ยนแปลงในด้านความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน อันประกอบด้วย อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค ส่วนท้องถิ่น) บทบาทของกองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน บทบาทของสถาบันที่มีในระบบราชการและวิธีการอันชอบธรรมในการเข้าสู่อำนาจ หน้าที่ที่ประชาชนพึงมีต่อรัฐ และกระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม อีกทั้ง ทบพทววรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการสัมภาษณ์นักวิชาการด้านการศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตหนังสือเรียน โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วงเวลา คือ

ช่วงที่หนึ่ง: ศึกษาแบบเรียนในยุคเผด็จการทหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้แก่ แบบเรียนในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย พ.ศ. 2503

ช่วงที่สอง: ศึกษาแบบเรียนยุคหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถึง ช่วงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ได้แก่ แบบเรียนในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533)

ช่วงที่สาม: ศึกษาแบบเรียนในยุคหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ถึง ปี พ.ศ. 2551 ได้แก่ หนังสือเรียนในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 และหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551

ทั้งนี้ ผลที่เกิดขึ้นจากความพยายามในการกล่อมเกลาร่างกายการเมืองของรัฐ ไม่ได้อยู่ในขอบข่ายของการศึกษาวิจัยนี้

ผลการวิจัย

1. ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาวิจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาของแบบเรียน เพื่อทราบถึงการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาไทยในแต่ละยุคสมัย ออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้คือ

ช่วงที่หนึ่ง: ยุคเผด็จการระหว่างปี พ.ศ. 2503 ถึง เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

หลังการปฏิวัติ 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยกเลิกรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2475 แก้ไขปรับปรุง พ.ศ. 2495 โดยใช้รัฐธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 แทน ยกเลิกพรรคการเมือง และรัฐสภา โดยมีสภาร่างรัฐธรรมนูญทำหน้าที่เป็นสภานิติบัญญัติ (สภาเดี่ยว) (วัชรินทร์, 2544) ด้านการศึกษาได้จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติและประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2503 ตามด้วยการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษามาใช้หลักสูตร พ.ศ. 2503 เพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนเศรษฐกิจและดำเนินการตามคำแนะนำจากองค์การ UNESCO ที่ไทยได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมการประชุมส่วนภูมิภาค (เจริญ, ม.ป.ป.) มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการคือ ม.ล. ปิ่น มาลากุล อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ดำรงตำแหน่งนานที่สุด (พ.ศ. 2500-2512) ต่อมาในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรก็ดำเนินการสานต่อนโยบายที่จอมพลสฤษดิ์ได้ดำเนินการไว้เป็นส่วนใหญ่ แม้จะประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2511 ที่ใช้เวลาดำเนินการกว่าสิบปี จัดให้มีการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2512 เปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาฯ เป็นนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ ศ.ส.พรรคสหภูมิ และมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การทำรัฐประหารตนเองของจอมพลถนอม กิตติขจร รัฐสภาและพรรคการเมืองถูกยุบ จัดตั้งสภาปฏิวัติ ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2511 (พรรณี, ประกายทอง, 2526) มีนายอภัย จันทวิมล อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษา (จรูญ, 2531) จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์เคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 จากการ “แซ่เข่นทางการเมือง” (ลิขิต, 2550) หลักสูตรการศึกษาที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด ซึ่งสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและผลกระทบทางการศึกษาในช่วงการศึกษาช่วงที่ 1 ได้ดังภาพที่ 1

การเมือง	รัฐประหาร/ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์		รัฐบาล จอมพล ถนอม	เลือกตั้ง/ รัฐบาล จอมพล ถนอม	จอมพล ถนอม	จอมพล ถนอม	จอมพล ถนอม	เหตุการณ์ 14 ตุลา		
	ธรรมนูญ การ ปกครอง 2502		รธน. 2511				ธรรมนูญ การ ปกครอง 2515			
การศึกษา	พ.ศ.	2501	2502	2503	2506	2511	2512	2514	2515	2516
			ตั้งสภา การศึกษา แห่งชาติ	แผนการศึกษา/ หลักสูตร 2503						

ภาพที่ 1 สภาพการเมืองและผลกระทบต่อการศึกษาไทย ช่วงที่ 1: ยุคเผด็จการ พ.ศ. 2503- 14 ตุลาคม 2516

ช่วงที่สอง: หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540

ด้วยการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น ประเทศไทยได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมในช่วงปี พ.ศ. 2517-2518 รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ได้แต่งตั้งคณะกรรมการวางแผนเพื่อการปฏิรูปการศึกษาตามความคิดริเริ่มของนักการศึกษา คือ ดร. ก่อ สวัสดิ์พานิชย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และ ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2549) โดยมี ศ.ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เป็นประธาน ทำหน้าที่เสนอแนวทางปฏิรูปการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระบอบประชาธิปไตย (จรูญ, 2531) แต่เนื่องจากความไม่มั่นคงทางการเมือง มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลอยู่บ่อยครั้ง ทำให้นโยบายในการปฏิรูปการศึกษาขาดความต่อเนื่อง และมีการเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษาหลายครั้ง คือ หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2518 เนื่องจากกรมวิชาการเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมและการเมืองและมีการเรียกร้องให้ปรับปรุงหลักสูตรวิชาวรรณคดี (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ.15.14 เรื่อง ข่าวด่วนประจำวันจากหนังสือพิมพ์ (12 กรกฎาคม 2517-1 พฤษภาคม 2519)) หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เกิดการปฏิวัติและตั้งรัฐบาลใหม่ รัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร ต้องเผชิญปัญหาภัยคอมมิวนิสต์อย่างมาก รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาฯ จึงสนองนโยบายรัฐบาลโดยดำเนินนโยบายปลูกฝังค่านิยมชาตินิยมให้แก่พลเมืองโดยเร่งด่วน และปรับให้ใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้นและประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ. 2520 ต่อมาหลังประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 กรมวิชาการได้ดำเนินการปรับปรุงหลักสูตรใหม่เป็นหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 โดยแนวคิดหลักสำคัญมาจากแผนการปฏิรูปการศึกษาจากคณะกรรมการวางแผนเพื่อการปฏิรูปการศึกษา โดยกลุ่มนักวิชาการศึกษาที่สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2517 ที่ต้องการส่งเสริมแนวทางการศึกษาตลอดชีวิต ต่อมา พ.ศ. 2530 กรมวิชาการได้จัดสัมมนารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการใช้หลักสูตรที่ใช้อยู่และระดมความคิดเห็นนักการศึกษาเพื่อร่างหลักสูตรใหม่ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2534) เป็นหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ปรับปรุง พ.ศ. 2533) เพื่อจัดการศึกษาให้สนองความต้องการของท้องถิ่นมากขึ้น (กรมวิชาการ, 2534ก; 2534ข) ต่อมาได้

ประกาศใช้แผนการศึกษาฉบับใหม่ปี พ.ศ. 2535 ซึ่งร่างในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เพื่อสร้างการพัฒนาที่สมดุลทางด้านวัตถุนิยมและจิตใจประชาชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535) หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 เป็นต้นมา ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาอีกจนกระทั่งประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 ในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ทั้งหมด 17 ครั้ง เปลี่ยนบริหารงานคนละ 1 ปีเศษ โดยสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการศึกษาได้ดังภาพด้านล่างนี้

การเมือง	รัฐบาล สัญญา	เลือกตั้ง/ รัฐบาลเสนาะ/ รัฐบาลกิจฤทธิ	รัฐบาล เสนาะ/ 6 ต.ค./ รัฐบาล รัฐประหาร/ รัฐบาลธานินทร์/ รชน. 2519	รัฐบาล เกรียงศักดิ์ รชน. 2521	รัฐบาล พลเอก เปรม	เลือกตั้ง/ รัฐบาล ชาติชาย	รัฐบาล /รัฐบาล อานันท์	รัฐบาล บรรหาร	รัฐบาล ชวลิต	รชน. 2540			
	พ.ศ. 2516	2517	2518	2519	2520	2521	2523	2531	2533	2534	2535	2538	2539
การศึกษา	ตั้งกกก.วางหลักสูตร พื้นฐานปฏิรูป 2518 การศึกษา			หลักสูตรหลักสูตร 2520 ม.ต้น 2521/ หลักสูตร ม.ปลาย 2524			หลักสูตร 2533		แผนการศึกษา 2535				

ภาพที่ 2 สภาพการเมืองและการศึกษาไทยในช่วงที่ 2: หลัง 14 ตุลาคม 2516 – ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540

ช่วงที่สาม: หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 ได้มีการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งมี ศ.ดร. ติปิพรรณ เกตุทัต เป็นประธานคณะกรรมการอำนวยการร่างพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติและเป็นผู้ผลักดันให้เกิด พรบ.ดังกล่าว จากความร่วมมือจากหลายฝ่าย ทั้งฝ่ายการเมือง ราชการ และบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา รวมถึงภาคประชาชน สถาบันต่าง ๆ มีการทำประชาพิจารณ์และนำข้อคิดจากผู้ที่เกี่ยวข้องมาประกอบการจัดทำหลักสูตร ซึ่งถือเป็นเจตนารมณ์และความพยายามที่จะทำการปฏิรูปการศึกษาไทยครั้งสำคัญ นำมาซึ่งการเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษา คือ หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 เพื่อให้หลักสูตรสอดคล้องกับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 12 ปีให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มีโครงสร้างยึดหยุ่น เน้นความเป็นไทยคู่สากล (กรมวิชาการ, 2545) ต่อมาปี 2548 กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดสัมมนาประเมินหลักสูตร 2544 และพบว่ามีความไม่ชัดเจนในหลักสูตรทำให้เกิดปัญหาในการนำไปปฏิบัติ ประกอบกับมีรัฐธรรมนูญใหม่ พ.ศ. 2550 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม 2545) เนื่องจากเกิดรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 สมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2540 การศึกษาจึงต้องดำเนินการเปลี่ยนหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 เพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติดังกล่าว (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551) โดยหลักสูตรนี้ยังคงใช้อยู่จนถึงปัจจุบัน ในการศึกษาช่วงที่สามนี้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการทั้งหมด 13 ครั้ง เปลี่ยนบริหารงานคนละไม่ถึง 1 ปี ทั้งนี้ สามารถสรุปสภาพการเมืองและการศึกษาไทยในช่วงนี้ได้ดังภาพที่ 3

การเมือง	รัฐบาลชวน (2)		เลือกตั้ง/ รัฐบาลทักษิณ (1)	เลือกตั้ง/ รัฐบาลทักษิณ (2)	รัฐประหาร/ รัฐบาลสุรยุทธ์	รธน. 2550	เลือกตั้ง/ รัฐบาลสมัคร/ รัฐบาลสมชาย		
	พ.ศ.	2540	2542	2544	2545	2548	2549	2550	2551
การศึกษา		พรบ.การศึกษา แห่งชาติ 2542	หลักสูตร 2544	หลักสูตร 2544	แผนการศึกษา 2545-2549/ พรบ.การศึกษา 2542 (แก้ไขเพิ่มเติม 2545)				หลักสูตร 2551

ภาพที่ 3. สภาพการเมืองและการศึกษาไทยในช่วงที่ 3: หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 – พ.ศ. 2551

การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาในระบบของไทยนั้นขึ้นอยู่กับกระแสดำเนินการของกลุ่มนักวิชาการศึกษา โดยการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรแต่ละครั้งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแบบเรียนด้วย ในด้านกระบวนการจัดทำหลักสูตรนั้นจะดำเนินการตามทฤษฎีร่างหลักสูตร โดยศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ผลการใช้หลักสูตรที่ผ่านมา แนวโน้มการศึกษาในต่างประเทศ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่ใช้ระยะเวลาอันยาวนานโดยเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ในด้านการจัดทำหนังสือเรียนนั้น ปัจจุบันเปิดโอกาสให้สำนักพิมพ์เอกชนเป็นผู้จัดทำหนังสือได้เสรีขึ้น แต่ต้องผ่านการตรวจอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการก่อนนำไปใช้ในสถานศึกษา หากกระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการจัดทำหนังสือเรียนเองก็จะแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาอันประกอบด้วยผู้มีความรู้ความสามารถในศาสตร์นั้น ๆ และมอบหมายผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิชาการเป็นผู้เขียน กระบวนการจัดทำหนังสือเรียนไม่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต กล่าวคือ มีการตั้งคณะกรรมการและเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้าร่วมดำเนินการ แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ หลักสูตร นโยบาย ส่วนใหญ่การเมืองไม่ได้เข้ามาแทรกแซงกระบวนการดังกล่าวโดยชัดเจน (อรอร, สัมภาษณ์) นักวิชาการศึกษายังคงมีอิสระในการทำงานในเชิงหลักวิชาการ เนื้อหาของหนังสือเรียนจะต้องมีความสอดคล้องกับเนื้อหาของหลักสูตรที่ใช้ (ชยพร, สัมภาษณ์) ผู้แต่งหนังสือเรียนจะแต่งเนื้อหาตามสาระการเรียนรู้ที่หลักสูตรกำหนดไว้ แต่ผู้แต่งยังมีอิสระในการกำหนดรายละเอียดของเนื้อหา ตาม คำกล่าวของสุคนธ์ สินธพานนท์ (สัมภาษณ์) ผู้แต่งหนังสือเรียนรายวิชาสังคมศึกษาว่า “เนื้อหาของหนังสือเรียนมาจากสาระการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ในหลักสูตรซึ่งกำหนดขอบข่ายว่าผู้แต่งหนังสือจะไม่เขียนเกินกว่านี้ แต่ผู้แต่งยังมีอิสระในการแต่งหนังสือเรียนอย่างมาก เพราะแต่ละท่านล้วนเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและมีความรู้ในเรื่องนั้นๆ และต้องคิดเองว่า เด็กควรรู้อะไร รู้แค่ไหน ตามความเหมาะสมกับวัยของเด็ก รวมทั้งจะสอดแทรกคุณธรรมและเรื่องสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เข้าไปในเนื้อหาให้สอดคล้องกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตร” และตามประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การส่งเสริมการผลิตและพัฒนาคุณภาพสื่อการเรียนรู้ออกชนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ได้ระบุไว้ว่า เนื้อหาแบบเรียนจะต้อง “ไม่ขัดต่อความมั่นคงของชาติและศีลธรรมอันดีงาม” นอกจากนี้ หากพิจารณาจากคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรและจัดทำหลักสูตรรายวิชาในแต่ละหลักสูตรแล้ว จะพบว่า ได้มีการเชิญคณะกรรมการที่ร่วมร่างและพัฒนา

หลักสูตรในหลักสูตรก่อนหน้าเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการพัฒนาหลักสูตรใหม่เสมอ เพื่อให้หลักสูตรเกิดความต่อเนื่อง (สัคน์, สัมภาษณ์) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การดำเนินการสานต่อเจตนารมณ์ของนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไทยนั้น ยังคงมีสืบต่อไปแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหรือรัฐบาลในแต่ละสมัย

2. เนื้อหาสาระสำคัญของแบบเรียนในแต่ละช่วงสามารถอธิบายให้เห็นถึงความพยายามกล่อมเกลากทางการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาในแบบเรียนเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชน ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัยได้ดังนี้

ประเด็นที่ศึกษา	เนื้อหาแบบเรียนยุคเผด็จการ 2503- 14 ตุลาคม 2516	เนื้อหาแบบเรียนหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ 2540	เนื้อหาแบบเรียนหลัง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง หลักสูตร 2551
1. อำนาจในการปกครองของรัฐในระบบราชการ (ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น)	<ul style="list-style-type: none"> - การบริหารราชการแผ่นดินมี 2 ประเภท คือ รวมอำนาจ และกระจายอำนาจ - ประเทศไทยใช้หลักการบริหารแบบผสม แบ่งการปกครองเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น รัฐบาล ส่วนกลางคอยช่วยเหลือท้องถิ่น 	<ul style="list-style-type: none"> - หลักในการบริหารราชการมี 2 หลัก คือ หลักการกระจายอำนาจ และหลักการรวมศูนย์อำนาจ มีข้อดีและข้อเสียพอ ๆ กัน - ประกอบไปด้วยการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นซึ่งมีอำนาจปกครองตนเองมากขึ้น การปกครองส่วนท้องถิ่น ช่วยส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย 	<ul style="list-style-type: none"> - หลักการบริหารราชการแผ่นดินมี 3 รูปแบบ คือ หลักการรวมอำนาจ กระจายอำนาจ และแบ่งอำนาจ มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ต้องนำมาปรับใช้ - หลักการรวมอำนาจและแบ่งอำนาจ เป็นหลักที่ขัดกับหลักการปกครองตนเอง ส่วนหลักกระจายอำนาจที่ใช้ในการปกครองส่วนท้องถิ่นไทยยังไม่ตรงกับหลักการอย่างแท้จริง - การจัดระเบียบการบริหารการปกครองของไทย ได้แก่ การบริหารราชการส่วนกลางเป็นไปตามหลักการรวมอำนาจ การบริหารราชการส่วนภูมิภาค เป็นไปตามหลักการแบ่งอำนาจ และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นเป็นไปตามหลักกระจายอำนาจ

ประเด็นที่ศึกษา	เนื้อหาแบบเรียนยุคเผด็จการ 2503- 14 ตุลาคม 2516	เนื้อหาแบบเรียนหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540	เนื้อหาแบบเรียนหลัง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง หลักสูตร 2551
2. บทบาทของ กองทัพและทหารที่มีต่อประชาชน	<ul style="list-style-type: none"> - ทหารช่วยรักษาความมั่นคงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมทั้งในและนอกประเทศ - จึงจำเป็นต้องเสริมกำลังให้แก่กองทัพ และเข้าร่วมกับกลุ่มองค์กรภาคีต่าง ๆ ในระดำนานาชาติ 	<ul style="list-style-type: none"> - แยกทหารออกจากอำนาจทางการเมือง หากทหารทำรัฐประหารก็จะเป็นการใช้อำนาจเผด็จการเพียงชั่วคราว - ทหารมีบทบาทด้านการดำเนินกิจกรรมเพื่อสนับสนุนงานทางด้านพลเรือนมากขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> - ทหารเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองได้เพราะเป็นมีศักยภาพด้านกำลังคนและอาวุธยุทโธปกรณ์ - การเข้ามาแทรกแซงทางการเมืองของทหารทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยขาดความต่อเนื่อง
3. บทบาทของสถาบันที่มีในระบบราชการ เช่น นักการเมือง รัฐสภา รวมไปถึงการอธิบายถึงวิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ	<ul style="list-style-type: none"> - ประเทศไทยเคยใช้ระบบสองสภามาก่อน แม้จะมีข้อดีแต่ก็มีข้อเสียอยู่ด้วย - สภาร่างรัฐธรรมนูญมีอำนาจหน้าที่และฐานะเทียบเท่ารัฐสภา - กล่าวถึงที่มาของนายกรัฐมนตรีตามระบอบรัฐธรรมนูญ โดยทั่วไปและตามธรรมนูญการปกครองที่ประเทศไทยอยู่ขณะนั้นไว้แบบกว้าง ๆ โดยพระมหากษัตริย์ทรงตั้งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี - ที่มาของสมาชิกรัฐสภามาได้จากทั้งช่องทางการเลือกตั้งและแต่งตั้ง - ในทางปฏิบัติมีน้อยมากที่จะมีการยุบสภา 	<ul style="list-style-type: none"> - ระบอบรัฐสภาจะมีสภาเดียวหรือสองสภาก็ได้ ประเทศไทยเคยใช้ทั้งสองรูปแบบ - ที่มาของสมาชิกรัฐสภาจะมาจาก การแต่งตั้งหากอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านหรือบ้านเมืองไม่เรียบร้อย - นักการเมือง และกลุ่มปัญญาชนกลุ่มผลประโยชน์ มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย (หากใช้สิทธิเสรีภาพอย่างเหมาะสมและเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม) - วิธีการเข้าสู่อำนาจปกครองมี 2 ทางคือ การเปลี่ยนแปลงโดยชอบธรรม (ขามปกติ) และการเปลี่ยนแปลงโดยวิธีการใช้กำลัง ขามไม่ปกติ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับรัฐธรรมนูญที่กำหนดไว้ให้เหมาะสมกับสภาพบ้านเมือง 	<ul style="list-style-type: none"> - ระบอบสภาเดียวและสภาคู่ (แบบใช้การแต่งตั้ง) ไม่ถือเป็นตัวแทนของประชาชนอย่างแท้จริง สมาชิกสภาที่มาจากการเลือกตั้งเท่านั้นที่ถือว่าเป็นตัวแทนของราษฎรอย่างแท้จริง - นักการเมือง กลุ่มปัญญาชนกลุ่มผลประโยชน์ การเมืองภาคประชาชน และสื่อมวลชน มีส่วนช่วยในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยในประเทศ (หากไม่ถูกแทรกแซงด้วยอำนาจอันไม่ชอบธรรม) - วิธีการอันชอบธรรมในการขึ้นสู่อำนาจรัฐ คือ การเลือกตั้ง
4. ข้อควรปฏิบัติตนหรือหน้าที่ที่	- รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบ	- รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และระบอบ	- รักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รักษาระบอบการ

ประเด็นที่ศึกษา	เนื้อหาแบบเรียนยุคเผด็จการ 2503- 14 ตุลาคม 2516	เนื้อหาแบบเรียนหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ 2540	เนื้อหาแบบเรียนหลัง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง หลักสูตร 2551
ประชาชนพึงมีต่อรัฐ	<p>ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (พระมหากษัตริย์เป็นประมุขเท่านั้น)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ป้องกันประเทศ สามัคคี รับราชการทหาร ไม่เชื่อคำยุ้ง รู้จักเลือกรับเอาวัฒนธรรมที่เหมาะสมเข้ามาใช้ - ปฏิบัติตามและเคารพกฎหมายบ้านเมือง เสียภาษี - ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริต (ถ้ามี) - ช่วยเหลือร่วมมือแก่ทางราชการ - รับการศึกษา - ต้องทำงาน - หน้าที่ตามวัฒนธรรม มีวินัย อดออม ขยัน ใจของ ไทย 	<p>ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข</p> <ul style="list-style-type: none"> - ป้องกันประเทศ กำจัดภัยอันตรายที่กระทบต่อความมั่นคงของประเทศไทย รับราชการทหาร - ปฏิบัติตามกฎหมาย เสียภาษีอากร - ใช้และหวงแหนสิทธิในการเลือกตั้งโดยสุจริต - ช่วยเหลือราชการ - รับการศึกษา - รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม - มีส่วนร่วมต่อการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย - เป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริต - ปฏิบัติตามทำหน้าที่ของตนเองและไม่ก้าวก่าหน้าที่ของผู้อื่น - รักแผ่นดินที่เป็นที่อยู่อาศัยของตนเอง 	<p>ปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข</p> <ul style="list-style-type: none"> - ป้องกันประเทศ - ปฏิบัติตามกฎหมาย เสียภาษีและผู้อื่น - ตรวจสอบข้อมูลข่าวสารอย่างรอบคอบ - รับการศึกษา - อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ - การเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองการปกครอง - มีความซื่อสัตย์สุจริต รักษาขนบธรรมเนียมประเพณี - ชื้อสัตย์สุจริต มีวินัย ใฝ่เรียนรู้ อยู่อย่างพอเพียง มุ่งมั่นในการทำงาน รักความเป็นไทย พึ่งพาตนเอง ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง และมีจิตสาธารณะ - คำนึงถึงหลักพหุวัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกันในสังคม
5. กระบวนการจัดการความขัดแย้งในสังคม	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักคุณธรรมความดี สงบเสงี่ยม รักสงบ ใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหา - ยึดหลักธรรมทางศาสนา 	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักศีลธรรม รู้จักอดกลั้น - ยึดหลักธรรมทางศาสนา - รัฐบาล/สถาบันการปกครอง ใช้อำนาจตามบทบาทหน้าที่ - ยึดหลักการตามกระบวนการประชาธิปไตย - ยึดหลักมนุษยสัมพันธ์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ยึดหลักจริยธรรมและหลักขั้นศีลธรรม สามัคคี ไม่สิ้นหวัง - ยึดหลักธรรมทางศาสนาตามที่ตนนับถือ - ยึดหลักการตามกระบวนการประชาธิปไตย - แก้ปัญหาด้วยหลักสันติวิธี - ภาครัฐต้องบังคับใช้กฎหมายอย่าง่างยุติธรรมและเสมอภาค ปลุกพึงแนวคืด

ประเด็นที่ศึกษา	เนื้อหาแบบเรียนยุคเผด็จการ 2503- 14 ตุลาคม 2516	เนื้อหาแบบเรียนหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง การประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ 2540	เนื้อหาแบบเรียนหลัง ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2540 ถึง หลักสูตร 2551
			ประชาธิปไตยและการมีจิต สาธารณะให้แก่ประชาชน

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

การเมืองและการศึกษาในระบบของไทยนั้นมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแยกกันไม่ขาด สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ล้วนมีผลกระทบต่อการจัดการศึกษา จากการศึกษาจะพบว่า ตลอดช่วง พ.ศ. 2503-2551 มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองบ่อยครั้ง รัฐมนตรีที่เข้ามาบริหารกระทรวงศึกษาธิการมีช่วงเวลาเฉลี่ยราวคนละ 1 ปี ซึ่งไม่สามารถสร้างผลกระทบอย่างต่อเนื่องต่อการเปลี่ยนแปลงการศึกษาได้ โดยการศึกษาที่มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปตามกระบวนการจัดทำหลักสูตรในแต่ละครั้ง ซึ่งไม่ได้เปลี่ยนแปลงแบบจบบัณฑ์ทันทีเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลหรือรัฐมนตรี ดังนั้น นักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาหรือระบบราชการจึงเป็นผู้มีอิทธิพลในการกำหนดหลักสูตรและเนื้อหาของแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย โดยสามารถดำเนินการได้อย่างอิสระตามขั้นตอนกระบวนการปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยทันต่อสถานการณ์ อันได้แก่ ระบอบการเมืองการปกครอง รัฐธรรมนูญ รัฐบาลและรัฐมนตรี พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ แผนการศึกษาแห่งชาติ สภาพเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเนื้อหาในแบบเรียนจะต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาและต้องพิจารณาไม่ให้ขัดต่อหลักความมั่นคงและหลักศีลธรรมอันดีของประเทศ

เมื่อพิจารณาความพยายามกล่อมเกลารวมการเมืองของรัฐผ่านเนื้อหาของแบบเรียน ตามแนวคิดการครองอำนาจของกริมม์ จะพบว่า เนื้อหามีลักษณะการสร้างความยินยอม (Consent) ให้เกิดในสังคม โดยที่นักเรียนไม่รู้สึกรว่าตนเองถูกบังคับกดขี่ ด้วยวิธีการทำสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) ตามกลไกการครองอำนาจนำ (Hegemony) โดยมีกลุ่มนักวิชาการศึกษา เป็นกลุ่มปัญญาชน (Intellectual) ทำหน้าที่ส่งต่อแนวคิดของรัฐและกลุ่มคนผ่านเนื้อหาในแบบเรียนด้วยเนื้อหาที่มีลักษณะอธิบายและสร้างความเข้าใจให้เกิดความชอบธรรมแก่ระบอบการเมืองการปกครองในแต่ละยุคสมัย และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนก็เปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะการเมืองการปกครองด้วย กล่าวคือ

ในช่วงที่ 1 ภายใต้การบริหารของรัฐบาลเผด็จการทหาร เนื้อหาในแบบเรียนให้ความสำคัญกับระบบราชการส่วนกลางที่มีหน้าที่คอยช่วยเหลือดูแลราชการส่วนภูมิภาคและราชการส่วนท้องถิ่น รวมถึงกองทัพและทหารมีบทบาทสำคัญต่อการบริหารประเทศและสร้างความมั่นคงปลอดภัยให้แก่พลเมืองเป็นอย่างมาก ส่วนสถาบันที่มีใช้ระบบราชการ เช่น รัฐสภา นักการเมือง และวิธีการเข้าสู่อำนาจทางการเมือง ถูกลดบทบาทลงเป็นเพียงหลักการ โดยทั่วไปที่พึงมีในระบอบประชาธิปไตย กระบวนการการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนยังไม่ปรากฏ มีเพียงการเรียกร้องให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎระเบียบและคอยสอดคล้องดูแลช่วยเหลือรัฐบาล สังคมจึงจะสงบสุขไม่มีความขัดแย้ง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนในช่วงนี้จึงมีลักษณะที่ประชาชนค่อนข้างพึ่งพาและเชื่อฟังรัฐ อย่างไรก็ตาม แม้ในช่วงนี้จะอยู่ภายใต้การปกครองแบบเผด็จการทหาร แต่เนื้อหาแบบเรียนก็มีการให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับหลักการประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยเฉพาะการเลือกตั้ง หากมีการจัดการเลือกตั้งประชาชนควรใช้สิทธิอย่างสุจริตและรอบคอบ

ในช่วงที่ 2 หลังการเรียกร้องประชาธิปไตย 14 ตุลาคม 2516 บรรยากาศในสังคมเปิดเสรีทางการเมืองมากขึ้น แต่สภาพทางการเมืองมีความผันผวนและถูกแทรกแซง โดยทหารเป็นบางช่วง เนื้อหาแบบเรียนให้ความสำคัญกับบทบาทของการปกครองส่วนท้องถิ่นในด้านการพัฒนาประชาธิปไตยมากขึ้น เปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการเมืองการปกครองมากขึ้น ทหารมีบทบาทในด้านกิจการพลเรือนมากขึ้นและไม่ควรยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่หากเข้ามาแล้วก็ควรอยู่เพียงชั่วคราว ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนจึงเปิดกว้างให้เกิดการมีส่วนร่วมมากขึ้น แต่เนื้อหาในแบบเรียนยังคงตรึงรั้งไม่ให้เกิดความก้าวหน้าแบบสุดโต่ง โดยเสนอแนะให้จำกัดการใช้สิทธิเสรีภาพให้เกิดความเหมาะสมและเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงในสังคม รวมถึงวิธีการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองก็มีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสภาพสังคมในขณะนั้น

ในช่วงที่ 3 หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ. 2540 ประชาชนได้รับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพและส่งเสริมการบริหารงานแบบกระจายอำนาจมากขึ้น เนื้อหาแบบเรียนได้ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจของระบบราชการจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่นมากขึ้น และเล็งเห็นว่าการกระจายอำนาจนั้นยังไม่มีประสิทธิภาพเต็มที่ ระบบการปกครองแบบรัฐสภาและนักการเมืองยังมีปัญหาในทางปฏิบัติ วิธีการเข้าสู่อำนาจให้ความสำคัญกับการเลือกตั้งเป็นหลัก ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนจึงมีลักษณะสร้างความกระตือรือร้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและพัฒนาท้องถิ่นของตนมากกว่าการพึ่งพารัฐเพียงอย่างเดียว แต่อย่างไรก็ตาม แบบเรียนยังคงให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ของรัฐในการสร้างและปลูกจิตสำนึกของประชาชนให้เหมาะสมกับการปกครองในระบบประชาธิปไตย ตลอดจนควรเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม

จะเห็นได้ว่า รัฐ ในที่นี้คือ ข้าราชการหรือนักการศึกษาในระบบราชการ มีความพยายามในการสร้างมโนทัศน์ในประเด็นของความคิดความเชื่อในเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและประชาชนผ่านแบบเรียนในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่ พ.ศ. 2503-2551 โดยเนื้อหาแบบเรียนในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะสร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบการปกครอง ขณะเดียวกันก็ยังมีพยายามสอดแทรกปลูกฝังหลักการในระบบประชาธิปไตยมาโดยตลอดแม้จะอยู่ในยุคการปกครองแบบเผด็จการ อย่างไรก็ดี เนื้อหาแบบเรียนยังสะท้อนให้เห็นแนวคิดของนักการศึกษาหรือผู้แต่งแบบเรียนที่มีลักษณะอนุรักษ์นิยม ตามคำนิยามของสมเกียรติ วันทะนะ (2551) กล่าวคือ ไม่ต้องการให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงแบบถอนรากถอนโคน แต่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแบบฉับพลัน ซึ่งตลอดระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา แบบเรียนไทยยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปในเชิงสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในสังคมมากนัก เนื้อหาส่วนใหญ่ยังเน้นนำเสนอความรู้ประชาธิปไตยในเชิงหลักการ ให้ความสำคัญกับรัฐ ระบบราชการ และกองทัพ ในฐานะที่เป็นสถาบันที่มีประสิทธิภาพและมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ เน้นบทบาทหน้าที่รัฐในการปลูกฝังประชาธิปไตยให้แก่ประชาชนและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคม มากกว่าจะให้ความเชื่อมั่นในศักยภาพของประชาชนและภาคส่วนต่าง ๆ ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาจากการปกครองตนเองในระบบประชาธิปไตย รัฐจึงมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เหนือกว่าประชาชนมาโดยตลอด ดังนั้นจะเห็นได้ว่า อิทธิพลทางการเมืองได้เข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแบบเรียน ซึ่งถือเป็นกลไกที่สำคัญในการอบรมหล่อหลอมกลาทางการเมืองของรัฐไทย

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณคณาจารย์ นักวิชาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลกระบวนการจัดทำหลักสูตรการศึกษาและหนังสือเรียนแก่ผู้วิจัย

เอกสารอ้างอิง

- กรมวิชาการ. หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร; 2545.
- กรมวิชาการ. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร; 2534ก.
- กรมวิชาการ. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร; 2534ข.
- กระทรวงศึกษาธิการ. หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร; 2551.
- จรูญ วงศ์สายัณห์. ระบบการศึกษาไทยในระบอบรัฐธรรมนูญช่วงพ.ศ. 2475-2520 อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายจรูญ วงศ์สายัณห์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2532. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร; 2531.
- เจริญ ไวรวิจันกุล. การศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ; [ม.ป.ป.].
- ชยพร กระต่ายทอง. กระบวนการร่างหลักสูตรการศึกษาของไทย [สัมภาษณ์]. นักวิชาการศึกษานานาชาติ พิเศษ กลุ่มพัฒนาหลักสูตร สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน; 3 มิถุนายน 2559.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. การเมืองระบบพ็อบอุปลักษณ์แบบเผด็จการ. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ประกายทอง สิริสุข. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; 2526.
- วัชรินทร์ มัสเจริญ. แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลாதองเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์: ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์. [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์]. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2533.
- สมเกียรติ วันทะนะ. อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อักษรข้าวสวย; 2551.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. รายงานประเมินผลแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ระยะครึ่งแผน: งานส่งเสริมการศึกษา เล่ม 2. [ม.ป.ท.: ม.ป.พ.]; 2534.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. ศาสตราจารย์ สิปปนนท์ เกตุทัต นักปฏิรูปการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: 21 เซ็นจูรี่; 2549
- สุคนธ์ สินธพานนท์. กระบวนการจัดทำเนื้อหาและแต่งหนังสือเรียนรายวิชาสังคมศึกษา [สัมภาษณ์]. ข้าราชการบำนาญ ผู้แต่งหนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาสายวิชาสังคมศึกษา บริษัท อักษรเจริญทัศน์; 1 กุมภาพันธ์ 2560.
- อรอร ฤทธิกลาง. กระบวนการร่างหลักสูตรและการจัดทำหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทย [สัมภาษณ์]. นักวิชาการศึกษานานาชาติ พิเศษ สถาบันภาษาไทย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน; 1 มิถุนายน 2559.
- Dawson E, Prewitt, Dawson S. Political Socialization. 2nd ed. Boston: little Brown; 1977.
- Hoare, Smith. Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci. New York: International Publishers; 1992.